

**BIBLIOTECA
CULTURII
AROMÂNE**

www.proiectavdhela.ro

Matilda Caragiu Marioțeanu

DIALECTUL AROMÂN

Sumar

4 / **Introducere**

5 / **Fonetică**

6 / **Structura gramaticală**

6 / **I. Inscripția lui Nectarie Târpu (1731)**

7 / **II. Daniil Moscopoleanul**

9 / **III. Constantin Ucuta**

10 / **IV. Codex Dimonie**

11 / **V. Liturghier aromânesc**

12 / **VI. Mihail Boiagi**

14 / **VII. Pericle Papahagi (1871-1943)**

15 / **VIII. Theodor Capidan (1877-1953)**

16 / **IX. Nuși Tulliu (1872-1941)**

17 / **X. Zicu A. Araia (1877-1963)**

19 / **XI. Nicolaie Batzaria (1874-1952)**

21 / **XII. George Murnu (1868—1957)**

24 / **Note bibliografice**

33 / **Bibliografie**

1. Aromânii, sau armânl'i, cum își zic ei, sînt după dacoromâni cei mai numeroși dintre vorbitorii dialectelor românești. Numărul lor nu se cunoaște cu precizie. El s-ar ridica, după Th. Capidan, la 300 000—350 000, repartizați astfel : 150 000 în Grecia, 100 000 în R.S.F. Iugoslavia, 65 000 în R.P. Albania și 40 000 în R.P. Bulgaria. Alte statistici dau cifre care variază între 160 000 și 600 000. În cursul veacurilor mulți aromâni și-au pierdut graiul, deznaționalizîndu-se; de aceea numărul lor scade pe zi ce trece.

Cei mai mulți aromâni se află în Grecia. Așezări străvechi se întîlneau odinioară pînă în Acarnania și Etolia; astăzi ei sînt răspîndiți în mase compacte în Tesalia și Epir de-a lungul muntelui Pind. Centre mai importante : Aminciu, Avdela, Samarina, Lăsun, Perivoli, Larisa.

Spre răsărit, grupuri de aromâni trăiesc în regiunea muntelui Olimp, iar spre nord, în jurul orașului Salonic. Spre apus, în regiunea muntelui Gramos, se întinde marea tulpină a aromânilor ȳrămusteni. Locul lor de obîrșie este muntele Gramos, o prelungire a Pindului, unde a strălucit acum trei veacuri Gramustea, arsă pînă la temelii de turci. Aromânii din acest oraș s-au răspîndit în alte localități din Grecia și R.S.F. Iugoslavia.

În R. P. Albania trăiesc muzăchiarii (din Muzachia, cîmpia care se întinde de-a lungul mării), fărșeroții din regiunea Coriței și aromânii din orașele R.P. Albania (Berat, Durazzo, Tirana, Cavaia, Elbasan), la origine tot fărșeroți.

În secolul al XVIII-lea s-a dezvoltat marele centru cultural, religios din Balcani, Moscopole, distrus pe vremea lui Ali-Pașa.

În R. S. F. Iugoslavia, mase compacte de aromâni se găsesc în jurul Bitoliei. Grupuri răslețe apar în toate orașele Iugoslaviei. Graiul acestor aromâni prezintă unele particularități care-l apropie de acela al megleniților, ceea ce l-a făcut pe G. Weigand, și apoi pe Th. Capidan, să vadă în el un grai meglenit (idee la care Th. Capidan a renunțat în cele din urmă).

Aromânii din R. P. Bulgaria nu formează grupuri dense; în partea de apus a țării însă, și înspre sud, ei sînt răspîndiți prin numeroase localități.

2. Ocupația principală a aromânilor, mai ales a celor din Tesalia și Epir, Olimp și din marea comună Livăd, este păstoritul (în descreștere astăzi). Ceilalți aromâni din nordul Greciei și din R.P. Albania sînt negustori, cîrvănari (= conducători de „caravane”), meseriași (printre care iscusiți giuvaergii) etc. Cu agricultura nu se ocupă decît fărșeroții și muzăchiarii.

3. Dintre românii sud dunăreni, numai aromânii au un trecut cultural. Primele texte care ni s-au păstrat datează din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și aparțin unor clerici aromâni din Moscopole. Ele sînt scrise cu alfabet grecesc și au caracter religios.

După distrugerea Moscopolei, foarte mulți aromâni, imigrînd în Austro-Ungaria, au venit în contact cu ideile iluministe și cu românismul norddunărean. Din această perioadă datează primele lucrări științifice asupra dialectului aromân. Autorii lor — intelectuali aromâni — scriu sub directa înrîurire a învățaților români din Transilvania (din „Școala ardeleană”). Ei scriu pentru prima oară cu litere latine, iar dialectului aromân îi dau o înfățișare care să-l apropie cît mai mult de dacoromână, pe de o parte, și de latină, pe de altă parte. Limba acestor lucrări este de aceea artificială (mai ales spre mijlocul secolului al XIX-lea, perioada latinistă în istoria culturii românești).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu înființarea școlilor românești în Macedonia, a început să ia ființă și o literatură artistică în dialect.

Această evoluție a scrisului aromânesc va fi ilustrată prin textele reproduse în acest capitol, consacrat dialectului aromân. Totodată, dat fiind că aromâna nu este un idiom foarte unitar, am urmărit să redăm și varietatea ei teritorială, prin texte provenind din graiuri diferite.

4. Dialectul aromân este o arie izolată a României, ceea ce explică, într-o oarecare măsură, caracterul său conservator, arhaic, în unele privințe (aromâna păstrînd, adeseori, stadii anterioare celor din dacoromână).

În același timp însă, evoluția independentă și în condiții diferite a creat posibilitatea inovației, care s-a manifestat în toate domeniile limbii, din cauze interne sau externe.

Influențele exercitate asupra aromânei de către limbile cu care a venit în contact (greaca, albaneza, sîrba, bulgara, turca (direct sau prin intermediul celorlalte limbi citate)) au afectat mai ales lexicul, frazeologia și, într-o măsură mai mică, fonetica (e cazul sunetelor θ , δ , γ , împrumutate din greacă, sau \ddot{a} , ρ din albaneză, la fărșeroți).

Pentru a facilita înțelegerea și interpretarea textelor, vom da aici unele indicații asupra particularităților celor mai pregnante din aromână. Observațiile pe marginea transcrierii folosite în notarea realităților lingvistice aromânești se vor face în cadrul fiecărui text reprodus (dată fiind marea varietate a sistemelor de notare).

Fonetică

ă (< lat. a + n, și n, m + cons.) se păstrează în graiul aromânilor din Albania și în alte graiuri din nordul Greciei, spre deosebire de cele din sud și de dacoromână, unde ă > î: născante (II r. 45), lîndzîtŭ (IV r. 13), kîndu (IV r. 16);

e (< lat. ç, ĭ) se păstrează după labiale (ca și în megl. și istr.; în dr. e > ă în această poziție): pecătoșl'i (I), mēpu (VIII r. 2), vidzură (XI r. 4);

ea (< lat. ç, ĭ + ... a), precedat de o labială, se păstrează indiferent de vocala din silaba următoare (în dacoromână, ea + ... a, ă > a, iar ea + ... e, i flexionar > e): veardîle (II r. 35), s'veade (XI r. 27), veara (IX titlu, XI r. 25);

i (< lat. ě, ç, ĭ + n) precedat de o labială se păstrează de asemenea : vimtul (X r. 6) (în dr. i > î în această poziție: vîntul);

-u (final) se păstrează în întreaga aromână (deși nu toți cercetătorii îl notează); este asilabic (scurt), după o consoană (fagu II r. 19, plupu II r. 21, apruk'atŭ IV r. 7, nviskumŭ IV r. 13) și silabic, după grupuri consonantice (suntu II r. 27, poltesku IV r. 19, kîndu IV r. 16).

În graiul fărșeroților -u este asilabic și după două consoane.

a- (protetic), înaintea cuvintelor care încep cu consoană și mai ales cu r-, caracterizează majoritatea graiurilor aromânești: amarea (II r. 10), asună (IX r. 8), azvom (X r. 10), arup (X r. 13), aurlarea (XII r. 11) (cf. și numele etnic armânŭ < lat. romanus);

e și i precedați de ț, đ trec în seria medială : va si dzokŭ (IV r. 3), dreptsol'ŭ (IV r. 3), șŭ (IV r. 19);

aŭ, eŭ > av, ev (cînd sînt urmași de cons. sonoră) și af, ef (cînd consoana e surdă): si-avde (XII r. 29), caftă (VIII r. 13);

n (< lat. *n + e, i + vocală*) și **l'** (< lat. *ll, l + e, i + vocală, l- + e, i*) se păstrează: *șumurońlu* (VII a r. 1) *ávínă* (VII a r. 1, 2), *pecătoșl' i I, l' irtiamũ* (III r. 8, V r. 7), *s-l' eaĩ* (XI r. 8);

cl', gl' (< lat. *cl, gl*) se păstrează: *cl' imă* (VII a r. 4), *věacl' e* (VII b. r. 4);

đ (< lat. *d + ě, ĭ, ĭ, i flexionar*) se păstrează: *dumniđă* (I), *đise* (II r. 11), *dzua* (IV r. 1), *vidzură* (XI r. 4);

ğ (< lat. *ġ- + o, u*) se păstrează: *agjuntă* (XI r. 27), *a đžudikaril' i* (IV r. 1);

p, b, m, f, v + e, i se palatalizează: *p > k' : k' inii* (II r. 23), *crechĩ* (XI r. 71), *apruk' átũ* (IV r. 7);

b > ġ' : ġbine (XI r. 7), *algħina* (VI b r. 1);

m > n' : si-nĩ (XI r. 37), *a nũ* (IV r. 4), *nari* (VI b r. 1);

f > h' : a h' il' lui (III r. 14), *hearbe* (XI r. 15), *hari* (VI b r. 1);

v > y' : se v' ină (III r. 3), *las-yină* (V r. 2).

Lat. **c, g + e, i > ț, đ** : *fețe* (II r. 2), *țeruri* (III r. 1), *lunđi* (X r. 5), *fudzi* (XI r. 33).

θ, δ, γ sînt sunete împrumutate din greacă: *ayrińle* (II r. 42), *θelima* (III r. 4), *doxa* (III r. 13), *caθi* (V r. 5), *aradha* (XII r. 17).

Structura gramaticală

Acuzativul-obiect direct al numelor de persoane nu este marcat cu *pe*: *lo h' il' su* (VII a r. 13), *noĩ l' irtiamu unu alantu*. (V r. 7).

Articolul de gen.-dat. poate fie enclitic (*a h' il' lui* (III r. 14), *a etelorũ* (III r. 15), *h' il' ıa brumil' eĩ* (X. r. 22), *a tătălu șă a h' iĩlu* (V r. 11) sau proclitic ((*a*)*l dumniđă*) (I), *a li Evă* (XI r. 11).

Numeralul cardinal se articulează enclitic: *dol' i* (XI r. 2, 10).

Pron. pers. de pers. 1 și a 2-a sînt *mine* (sau *ıo, eu*), *tine* (XI r. 41).

Perf. s. tare din latină (sigmatic, cu accentul pe tulpină) se păstrează *fețe* (< *fecit*) (II r. 2), *se fețeră* (II r. 37), *dediũ* (IV r. 7).

M.m.c.perf. este analitic (format din imperf. ind. al lui *amũ* și participiul trecut al verbului de conjugat): *avea ntrată* (XI r. 11), *avea agjuntă* (XI r. 27).

Cond. prezent este sintetic (continuă imperf. conj. latin, cf. și istr. și sp.): *s-videarim* (XI r. 39).

Part. este terminat în *-ătă, -ită, -útă, -ıtă*, (*-ătă*, la fărșeroți), *-tă* și *-(s)ă*: *avets datõ* (IV r. 18), *ntrată* (XI r. 11), *agjuntă* (XI r. 27).

I. Inscripția lui Nectarie Târpu (1731)

Primul text aromânesc care ni s-a păstrat este o inscripție pe o gravură descoperită în 1952 la o mănăstire din R.P. Albania (satul Ardenița, lângă Fieri).

Dată 1731 și semnată de Ieromonahul Nectarie Târpu, gravura o reprezintă pe fecioara Maria cu pruncul Iisus în brațe și are patru inscripții (pe cele patru laturi ale ei) : în greacă, albaneză, latină și aromână.

O primă transliterație a textului aromânesc a dat Dh. S. Shuteriqi (cărui i se datorează și semnalarea documentului — cf. Vladimir Drimba, *Asupra unui text aromân din 1731*, S.C.L. (1955), 3—4). Corectări esențiale la transcrierea Shuteriqi a făcut Vladimir Drimba (*lucr. cit.*).

O corectare și o confirmare la transcrierea Drimba a adus Matilda Caragiu-Marioțeanu (*Liturgier aromânesc — un manuscris anonim inedit*, București, 1962, p. 112—113).

Reproducem textul inscripției (cu toate corectările aduse):

Vírȳiră, muma-l dumneđă, óră tră noi pecătoșl'i.

(Vierge, mère de Dieu, prie pour nous les pécheurs.)

II. Daniil Moscopoleanul

Apărută la Veneția în 1794 (și într-o a doua editie în 1802), scrierea preotului Daniil din Moscopole „ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ” cuprinde o serie de cunoștințe religioase, științifice (de matematică, fizică) sau cu caracter epistolar, scrise în greaca modernă.

Important pentru studierea dialectului aromân este *Lexiconul* în patru limbi: greacă, albaneză, aromână și bulgară, conceput sub forma unor fraze, ale căror cuvinte componente, așezate pe coloane, sînt traduse în cele patru limbi.

Prima reeditare a *Lexiconului* lui Daniil se datorează lui William Martin-Leake (*Researches in Greece*, London, 1814), a doua lui Fr. Miklosich (*Rumunische Untersuchungen*, I, 2, Wien, 1881), iar o ediție bulgărească a cărții lui Daniil apare în 1841 (din care lipsește însă partea aromânească și albaneză, înlocuită cu un text turcesc).

Cea mai recentă ediție a acestui *Lexicon* aparține lui Pericle Papahagi (*Scr.*, p. 105—186), și se bazează pe ediția din 1802.

Textele aromânesc, bulgăresc și albanez sînt reproduse în transcriere (cu alfabet grecesc) și în transliterație (cu alfabet latin).

Reproducem — pentru ilustrare — cîteva rînduri de la începutul *Lexiconului*, în cele patru limbi (în transcrierea și transliterația Papahagi) și apoi un fragment mai amplu din partea aromânească (p. 116—118, aceeași ediție).

Particularități ale transcrierii:

ŭ = u (semivocalic: *dumniđăŭ* r. 1);

-u nu este interpretat: el notează fie un -ŭ (după o consoană: *mplinu*, r. 16), fie un -u (după grupuri de consoane: *suntu*, r. 27).

	Ῥωμαίικα	Βλάχικα	Arom.	Βουλγάρικα	Bulg.	Αλβανίτικα	Alb.
	Ο΄ Θεες	Τουμνιτζάου	<i>Dumniđăŭ</i>	Γόσποτ	<i>Gospod</i>	Περαντία	<i>Perendia</i>
	ἐκαμε	φέτζε	<i>fęte</i>	στόρη	<i>stori</i>	μπάρη	<i>beri</i>
	τσν οὐρανόν	τζέρρου	<i>țerru</i>	νέποτω	<i>nėboto</i>	κ#ίελτ	<i>k'iel't</i>
5	τὴν γῆν	λόκλου	<i>loclu</i>	ζέμ#ιατα	<i>zėmeata</i>	δέννα	<i>dene</i>
	τσν ἥλιον	σ#οάρλε	<i>soarle</i>	σαντζετω	<i>sănteto</i>	τίελλνα	<i>díelne</i>
	τς φεγγάρι	λοῦννα	<i>luna</i>	μεσετζήνατα	<i>mesetınata</i>	χάννζεα	<i>henzea</i>
							<i>henzene</i>
	τὰ ἄστρα	στ#ιάλλε	<i>Stealle.</i>	σβέστητε	<i>zvėsdite.</i>	ιούγ#ιερ	<i>ŭjet(ε)</i>
	καὶ ὕστερα	Σσῆ ταπόια	<i>Și dapoea</i>				
	ἐπρόσταξε	ούρση	<i>ursi</i>				

10	τὴν	ἀμάρ#ια	<i>amarea</i>
	θάλασσαν		
	ταῖς λίμναις	πάλτζηλλε	<i>bălțile</i>
	τὰ ποτάμια	ράουρῶρε	<i>răurre</i>
	καὶ ἔυγαλαν	σσή	<i>și scoásiră</i>
		σκ#οάσιρα	
	τὰ ὀψάρια	πέσκηλλι	<i>pészil' i</i>
15	τὰ χέλεα	οὐχέλληλε	<i>uh' el' ile.</i>
			<i>Năpoi ȕise</i>
			<i>și işire</i>
			<i>(işiră)</i>
			<i>desupra pre</i>
			<i>locu</i>
			<i>tuți</i>
			<i>ârburl' i.</i>
20			<i>Și estă</i>
			<i>(=este) loclu</i>
			<i>mplinu</i>
			<i>de leamne</i>
			<i>de cupăču.</i>
			<i>De fagu</i>
25			<i>de salțe</i>
			<i>de plupu</i>
			<i>de k ipăriču</i>
			<i>de k inii.</i>
			<i>Și alte</i>
30			<i>Se afle</i>
			<i>(afică)</i>
			<i>tru pădure.</i>
			<i>Alte suntu</i>
			<i>tru munți</i>
			<i>tru pade</i>
35			<i>Și tru alte</i>
			<i>lócuri.</i>
			<i>Năpoi</i>
			<i>niscure</i>
			<i>(născură)</i>
			<i>lilicile</i>
			<i>érg' ile</i>
40			<i>veárdil</i>
			<i>urȕisle.</i>

	<i>Și toate se fêțeră tră omlu. După aistă se fêțeră prévdîle (prăvdîle) Ayrîñle. Și de aiste născănte se măcă</i>
45	
	<i>și născănte lucreađă tră ihtizaea anoastră</i>
50	

III. Constantin Ucuta

Cea mai importantă scriere aromânească din secolul al XVIII-lea este lucrarea lui Constantin Ucuta Moscopoleanul, protopop în Poznań, ΝΕΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑ, apărută la Viena în 1797. Este prima *carte de învățătură*, primul „abecedar ușor” cum o numește autorul însuși în titlu, scrisă „spre a învăța pe copii tineri cartea aromânească, îndeobște întrebuițare la Aromâni” (cf. Per. Papahagi, *Scr.*, p. 59).

Deși cu un conținut religios, textele fiind exclusiv din acest domeniu, cartea lui reprezintă prima încercare de a da reguli de scriere, de adaptare a alfabetului grecesc la necesitățile aromânei.

Reproducem în transcriere (cu litere grecești) și transliterație (cu litere latinești) rugăciunea *Tatăl Nostru* (Ediția Papahagi, p. 74—75; vezi aceeași rugăciune la V).

Observații pe marginea sistemului de notare:

-*ŭ* = -*u* asilabic, după o consoană (*țerŭ*, *locŭ* r. 5, *l'irtămŭ* r. 8, *ațelŭrŭ* r. 9);

ĩ = [j], adică un *i* final scurt, după orice consoană în afară de *ț*, *đ* (*țeruri* r. 1) și [-*ĩ*], adică un *i* semivocalic (pre- sau postvocalic) (*noi* r. 8);

ŭ = *y*, *γ* (în alte sisteme de notare), fricativă palatală sonoră, provenită aici din palatalizarea lui *v* (*vină* r. 3);

θ = literă din alfabetul grecesc care notează fricativa interdentală, surdă *θ*, împrumutată din greacă (*θelima* r. 4, *caθe* r. 6).

Τά τὰ α νό στρου τζη έσσ τη τρου	Tată anostru ți ești tru țerurŭ/;
τζέ ρου ρη̣. /λα σε σ#εα γη σ#έα σκα	La(s) se se-avisească numa atá.
νού μα α τά. λα σε γή- /να α μη ρα	La(s) se ví/nă amirăriril'ea atá.
ρη̣ λλ'εα α τά. λα σε ση φά κα	La(s) se si facă θé/lima atá, de
θέ/λη	

- 5 μα α τὰ, δε κα κουμ ν' τζέρου, ασοι τζε /σσοι πρε λό κόν. πὰ ν#εα α ν#ωά
 στροα α τζ#ε# δε κά θε δζούα δά να ο ά στρα δζόι. σσοι λλ' #εάρ/τα να στ#εά
 ψη λε α ν#ώα στρε, δε κα κουμ/σσοί
 10 νο ή λλ' υρ τά μόν α τζε λό ρόν τζη να ζητη ψέ-//σκου. σσοι σε νού να α δου
 τζη πρε πη ρα ζμό /μα σκά πα να δε έχ του ρου. αμήν.
 Κα α τά εστε α μη ρα ρήλλ' #εα, σσοι
 15 βαρ τού-/τ#εα, σσοι δόξα, α τά τα λου
 ή, σσοι α χήλλ' -/λουή, σσοι α άηλου ή
 δου χόν, τό ρα, σσοι καν-/τζη δό, σσοι
 τρου έ τε λε α έ τε λο ρόν. α μήν.
- căcúm n-țerŭ, așite și pre locŭ.
 Pînea anoastră ațea de ca the quă
 dă-nă-o ástăđi. Și l'eartă-nă steáp-sile anoastre, de căcúm și noi
 l'irtámŭ ațelórŭ ți nă stipse-scu. Și se nu nă adúțŭ pre piraz-mó, ma scápă-nă de éhturru;
 amín.
 Că atá este amirăril'ea, și văr-tutea, și doxa, a tátáluŭ, și a h'íl'luŭ, și a áviluŭ duhŭ, tora.
 și cânțido, și tru étele a ételorŭ.
 Amín.

IV. Codex Dimonie

În seria scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, se înscrie și volumul de texte religioase cunoscut sub numele de *Codex Dimonie* (după numele familiei care l-a deținut). Descoperit în 1889 la Ohrida (R.S.F. Iugoslavia) de Gustav Weigand, a fost publicat de acesta în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache,” Leipzig (vol. I, IV, V și VI; partea publicată în vol. I aparține lui Paul Dachselt și este intitulată „Die Predigt von hl. Antonius”).

Autorii, ca și locul și data efectuării traducerii nu se cunosc. Caracteristicile limbii Codexului pledează pentru începutul secolului al XIX-lea și pentru proveniența sa moscopolitană (sau din regiunile învecinate). Se pare că traducerile au fost efectuate de mai mulți autori.

Reproducem un fragment din Jahresbericht IV, p. 201.

Particularități în notare:

- ĵ = i semivocalic (*qile* r. 2, *fiĵ* r. 6 etc.);
 ũ = u semivocalic (*nfrikũasq* r. 1, *ũárfŭñŭ* r. 17 etc.);
 ĩ = -i scurt (*amq̃rtiosil'ĩ* r. 3, *ũárfŭñŭ* r. 17 etc.);
 ụ̃ = -u scurt (*fětsitŭ* r. 5, *lq̃ndzítŭ* r. 8 etc.);
 g = ă (*a toĵeĵ* r. 1, *ũq* r. 3 etc.);
 dz = đ (*dzua* r. 1, *dzq̃kq̃* r. 3 etc.);
 dž = đ̣ (*džudikáril'i* r. 1);

$k = c$ (+ a, o, u, ă) (*nfrikuașo* r. 1, *kapri* r. 2 etc.);

$k' = che, chi$ (*apruk' atũ* r. 7 etc.);

$\tilde{n} = n + k'$, k (*ñk' irđositsø* r. 5, *mõñkái* r. 7 etc.);

$ts = ț$ (*atsja* r. 2, *fětsitũ* r. 5 etc.);

- tru dzua a džudikáril'i a toj éj nfrikuașo
 mĩ a va si-mpartø oile di kapri atsja este:
 dréptsø'l'i ku amorti oșil'ĩ, șø va si-l'ĩ dzøko
 a drépsilor: „vinitșø, vluisisl'i a tátuluĩ a núĩ ,
 5 ñk' irđositsø étima di amirøril'e, tsi v-o fětsitũ
 etimø kama ninte di etø. køtsé afumitós fuĩ,
 sø-ñĩ de(di)tũ, di mõñkái ; køsén fuĩ , ș-mi apruk' átũ;
 dispul'átũ fuĩ , ș-mi nviskútũ; løndzitũ
 fuĩ tru høpsane, ș-mi mutritũ. ș-va z-da grĩ aĩ
 10 atumtsĩ a atsel'ĩ dreptsol'ĩ, ș-va si-l' dzøko: „dumnidzale,
 køndu ti vidzúm adžún, di ti nõføtímũ?
 køndu ti vidzúmũ sitós, di z-dédimũ, si bĩ aĩ , dispul'átũ,
 di ti nviskúmũ, i løndzitũ tru høpsane
 fusేశ, di ti vidzúmũ?” atumtsĩ a va s-lø dzøko amirøũlu,
 15 tsi este pristi tus amirirasl'i: „kalih'ĩ a, kalih'ĩ a
 vø dzøkũ a vao, køndu si fásits bunũ a unũĩ
 di aištši uárføñĩ, mĩa k-andá a nía
 in fásits atsel bunũ. Búnile, tsi avets datø
 mine li am luatø șø si v-o pøltesku tora pri
 20 ma-nsus”.....

V. Liturghier aromânesc

Singura carte aromânească destinată oficerii serviciului religios care ni s-a păstrat este un manuscris de 24 pagini, cu scriere grecească, descoperit în 1939 la Biblioteca națională din Tirana de prof. Ilo Mitkë Qafëzezi din Korça (Curceauă), R.P. Albania.

Manuscrisul, nedatat și nelocalizat, este un liturghier, cu indicații tipiconale în greaca modernă. Textul Liturghierului, însoțit de un studiu filologic și lingvistic și de un glosar, a fost editat de Matilda Caragiu-Marioțeanu (*Liturghier aromânesc — un manuscris anonim inedit*, București, 1962). Autoarea presupune că manuscrisul este tot atât de vechi ca celelalte texte de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și provine din sudul Albaniei.

Reproducem în transcriere și transliterație rugăciunea *Tatăl nostru*, p. 32—33 (să se compare cu aceeași rugăciune la Ucuta — III).

Observații pe marginea sistemului de notare:

y (= *ú*, *γ* din alte transcrieri), fricativă palatală sonoră, provenită fie din greacă (ca în *ayiusescă* r. 2), fie din labiodentală *v* care se palatalizează (ca în *yină* r. 2);

j = *i* semivocalic (pre- sau postvocalic);

-u (= ^u) sau (*-u*), grafia nefiind interpretată (în *țeru* r. 4, *locu* r. 4, probabil este ^u), asilabic, după o consoană; în *alantu* r. 7, probabil un (*u*), silabic, după două consoane);

rr (= *r̄*, în alte transcrieri), notează un *r* cu puternice vibrații apicale, specific graiului aromânilor din Albania; adesea, prin *rr* se notează și un *r* velar (uvular).

Vláhica

Ω τάτ. λ. ανόςρο. ζι ρση έζέρο. άς άγι. σέσκα ν.μα/άτα λασ γήνα άμιρη-	O tátulu anóstru țî éști țeru. as ayĭ usescă núma /atá las-yină ami-
ρήλλα άτα σσλα σφάκα βρέρα/ άτα κακ.μ ζέρο. άσσαη σσά πι	riríl'a atá ș-las-fácă vréră/ atá cacúm țeru așăți șă pi lócu.
5 λόκ. Πάνα α /νόςρα αζαι ντη καθη	Pănă a/nóstră ațé di cáθi dúă
ζ.α ντάνα σσά άζς; σσα λλιάρτα/ να	dă-nă șă áză ; șă l'jártă-/nă amăr- na
άμαρτηλη άνόςρη, κα σσα νόη λληρ-	tĭli anóstri, că șă noĭ l'irtămu
τάμ. ἱ.ν/άλάντ. σσα ν. να μπάγκα τρ. φάρμ.κ. μὰ σκάπα-να/νοη ντη	únu alántu șă nu nă bágă tru fármucu ma scápă-/nă noĭ di
10 άρράεζα:/	Arrăéță:/
Κα άμηρηρήλλια άτά έση σσά τιννία	Că amiriríl'ia atá ésti șă tínia
ά τάτ . λ . σσά/άχηλ. σσά άγι. σίτλ%	a tátulu șă/ a híĭlu șă ayĭusítlu
σ.φίτλ. τῶρα σσα ντάίμα ρς.τῶ έτα	Súflitlu. tóra șă dáĭma ș-tú/tă éta
ά έτηλλοι : έση:/	a étíl'i: ésti:/

VI. Mihail Boiagi

După o încercare, mai puțin reușită, a lui Gh. C. Roja, de a da o „gramatică” a dialectului aromân, lucrarea lui Mihail Boiagi, *Γραμματικη ρωμανικη ητοι μακεδονοβλαχικη, γπο Μιχαηλ Γ. Μποϊατζη, εν Βιεννη της Αουστριας* (titlul reluat și în germană), apărută la Viena în 1813, reprezintă o treaptă mult superioară. Este prima gramatică științifică a aromânei, scrisă, ca și cartea lui Roja, în alfabet latin și elaborată după modelul gramaticilor clasice. Redactată în trei limbi (aromână, greacă și germană), *Gramatica* lui Boiagi cuprinde observații

de scriere și pronunțare, „prefacerile care se întâmplă cu numele și verbele” (cf. Prefața la ediția Papahagi, *Scr.*, p. XIII), tratarea părților de vorbire, câteva observații de sintaxă și un număr de texte. Limba este, ca și la Roja, dacoromânizată și latinizată, însă într-o măsură mai mică.

Lucrarea poate fi folosită pentru studiul limbii numai de specialiști.

A fost reeditată de Pericle Papahagi: Mihail G. Boiagi, *Gramatică română sau macedo-română*, București, 1915.

Reproducem un fragment dintr-un *dialog* (= conversație), compus de autor în aromână și tradus în greacă și germană, și un *text* (o istorisire), după ediția P. Papahagi (p. 145 și, respectiv, 198).

Particularități ale scrierii lui Boiagi, care apar în textele reproduse:

â = „un sunet între *a* și *o*,” spune autorul (de fapt are valoare de *ă* (*i*): *spunâ*, *câ*, b r. 4);

-u este notat întotdeauna, dar fără precizarea caracterului său silabic sau asilabic;

c = *c* (*k*) (*câtu* a r. 5, *cunoashtire* a r. 17);

ç = *ç* (*ts*), care este redat uneori și prin *c* (*pucinu* pentru *puçinu* a r. 4, *çitate* pentru *çitate* a r. 17, dar *oaspiçlji* b r. 1);

cs = *ç* (*tš*) (*csicsorlu* b r. 7);

lj = *l'* (*muljere* b r. 2);

nj = *n* (*nji* b r. 7);

sb = *s* (*š*) (*shtie* b titlu, *mushatâ* b r. 6);

z = *z* și *dz* (*đ*) (*zicea* citește *dzițea* (*dzîțea*) b r. 2).

a.

	Ῥωμανο γραικο γερμανικοὶ Διάλογοι A'. Διάλογος Μεταξὺ ἐνὸς Ῥωμάνου καὶ ἐνὸς Γραικοῦ	Romanische, griechische und deutsche Gespräche. Erstes Gespräch. Zwischen einem Romanen und einem Griechen.
Prinzi limba Romaneasca?	Καταλαμβάνετε τὴν ῥωμανικὴν (βλαχικὴν) γλῶσσαν.	Verstehen Sie die romanische (włachische) Sprache?
Ne doamne, shi zbucescu pucinu, ma 5 ahtantu câtu potu si dau altui si me prindâ.	Ναὶ, αὐθέντα μου, ὀμιβῶ ὀλίγον τι, καὶ τόσον, ὥστε νὰ δηλώ- σω τὰ νοήματα μου.	Ja, mein Herr, ich spreche ein wenig, so dass ich mich eben zii verstehen geben kann.
Dicara zburici cu mine.	Ὅμιλήσατε λοιπὸν μὲ ἐμένα.	So reden Sie denn mit mir.
10 Cu tutâ inimâ. Cum u treci zamanea?	Μετὰ πάσης χαρᾶς. Πῶς διατρίβετε τὸν καιρόν σας ;	Ganz gern. Womit vertreiben Sie sich die Zeit ?

Cu preimnarea, câ nu amu verunu lucru.	Περιδιαβάζοντας, ἐπειδὴ οὐδεμίαν δουλείαν ἔχω.	Mit Spatzierengen, denn ich habe sonst nichts zu thun.
15 Nu aveci verună cunoashtire in citate?	Δὲν ἔχετε γνωρίμους εἰς τὴν πόλιν ;	Haben Sie keine Bekanntschaft in der Stadt?
20 No, doamne, neci unâ.	Ὅχι, αὐθέντα μου, οὐδένα.	Nein, mein Herr, gar keine.

.....

b.**Carecido shtie iu lu strânze shtifla (ὕπόδημα).**

Pavlu Emiliulu konzulu a Romilji se disparci di muljerisa. Oaspiçli a lui avea inima rao pre elu shi se ducea di lji zicea: Nu este muljere ta intreagâ tru minte (σώφρων)? nu este mushatβ? Dicara catrâ ci si u lashi? Ma aistu ci lji shtia stepsulu, tra si spunâ câ nu prindu scopolu a lui, câftâ di lji aduserâ shtifla, ashi londalui u tru manâ lâ zise: Nu este aista shtiflâ mushatâ ? nu este cu mastorie (τέχνην) factβ? Ma cineva di voi nu shtie, iu nji stranze csicsorlu, afoară di mine ci u portu.

VII. Pericle Papahagi (1871-1943)

Lui Pericle Papahagi, neobosit culegător de folclor și cercetător în domeniul aromânei, editor al celor mai vechi texte aromânești (Cavalioti, Daniil, Ucuta, M. Boiagi), îi datorăm, printre altele, două ample culegeri de texte aromânești: un volum de basme (*Basme aromâne*, București, 1905) și un volum de literatură populară conținând un număr apreciabil de proverbe, zicători, ghicitori, colinde, balade și un bogat capitol consacrat medicinei populare, jocurilor de copii, obiceiurilor etc. (*Din literatura poporană a aromânilor*, București, 1900).

Reproducem un text din *Basme aromâne* (p. 18) și 10 proverbe din volumul *Din literatura poporană*. . . (purtînd numărul de ordine dat de autor).

Sistemul de notare al lui Pericle Papahagi este foarte simplu (culegerile sale fiind destinate unui cerc mai larg de cititori). Semne speciale:

-*ũ* = *u* final scurt (notat inconsecvent: *oarfãn* a r. 1, *ğudicătòr* a r. 4, dar *șumuroñũ* a r. 24);

-*ĩ* = *i* final scurt și *i* semivocalic (*luĩ* a r. 2, *videĩ* a r. 12, *viĩnluĩ* a r. 6);

Ń = *y, γ* în alte sisteme de transcriere.

a.**Cum s-feațe șumuroñlu**

Un oarfãn ună oară ș-avea ună *áviñă* multu bună, cu care ș-hrănef fumeal'a. Viĩnlu a luĩ, om multu avũt, l-zilipsi trã aistã *áviñă* și pîn tu sone l'-u lo cu zore. Măratlu di oarfãn z-duse s-plîngã la *ğudicătñr* trã aistã nidriptate. *Ğudicătòr*lu atumțea cl'imă avutlu și-l'đise:

- Că-țe loași avîna viținlî?
 - Avîna easte a mea, spuse avutlu.
 - Aî martirî, că avîna easte a ta? întrîbă ġudicătorlu?
 - Sîngură avîna mărtiriseaște că easte a mea, l'-u turnă avutlu.
 - Aî minte, l'-ġîse ġudicătorlu, avîna zburăște vîrnăoară ?
 - Nu vâ năirêġi, doamne, aîde s-nârġim și va z-vidêġi că avîna zburăște.
 - Macă-î acșe, atumțea mîne tu optu oara va s-nârġim deadûn.
- Pisti noapte avutlu lo h'il'-su, lu nviscû cu samure, ca fiġor di avût țe eră și z-duse cu el l-avîne, feațe aclî ună nîcă lăġame (lăġume, lugume) și-l băġă fiġorlu și-l ġîse:
- Mîne tu oara optu, cîndu noî va z-vînim aoațe și va s-intrîbăm avîna : a cuî ești? tine va z-ġîġi: „Escu avutluî.” Cu aestă turlie avutlu zăptisi avîna țe-l' aveà ocl'ul. Măratlu di oarfân învîrinat di nidriptatea aestă, blăstimă și ġîse:
 - *Blăstimîrt s-h' ibă s-alagă sum loc eta tută și lu'nîă s-nu veadă ațcl țe grê.*
- Și de-atumțea fiġorlu a iștûî avût s-feațe șumurônî .

b.

Proverbe

29	Algh'ina ari ș-nari ari ș-h'ari.
48	Al'urêa dai ș-al'urêa crêapă.
71	Apa trêațe, arina arîmine.
86	Nu dișcl'idi arană vëacl'e, că dōari.
5	491 Iu are curată, êară va s-cură.
	698 Earna-î bună, ma tră domni.
	1797 Țî si mută perlu.
	2236 Ținți scōati, ġați mîcă.
	2279 Ġîōacă ursa di bil'é.
10	2666 Dēadi nēăuă, s-acupirî torlu.
	2668 Armasi adrată, ș-nibîșată.
	2721 Criscură urġîġli, s-acupirî cupriēa.

VIII. Theodor Capidan (1877-1953)

Fost profesor la Universitățile din Cluj și București, Th. Capidan a fost unul din cei mai de seamă reprezentanți ai intelectualității aromânești. Foarte bun cunoscător al graiurilor aromânești și al unor limbi balcanice, Th. Capidan a fost un apreciat lingvist aromânist, balcanolog și românist.

Dintre numeroasele sale studii consacrate aromânei, amintim numai *Elementul slav în dialectul aromân* (1925), *Românii nomazi* (1926), *Fărșeroġii* (D.R. VI, 1, 1931), *Aromânii - Dialectul aromân* (1932), *Macedoromânii - etnografie, istorie, limbă* (1942).

Lui Capidan i se datorează și cea mai bună și mai cuprinzătoare monografie asupra dialectului meglenoromân : *Meglenoromâni* (I, 1925; II, 1928 ; III, 1935).

Reproducem un text în grai fărșerotesc (grai vorbit în mediul rural în Albania de sud), cules de Th. Capidan (*Fărșeroții*, D.R. VI, p. 158—159).

Observații pe marginea semnelor întrebunțate de autor:

ă = sunet între *ă* și *e* (*gǫăndine* r. 12);

ĭ = *i* semivocalic (*ia* r. 6), dar același sunet e redat și prin *y* (*yasti*, același rînd), probabil pentru că în acest caz are caracter mai pregnant consonantic;

ǫ = *o* semivocalic (*unǫapă* r. 2);

ē, ō, ā, ã, ũ = vocale nazalizate (urmate sau precedate de *ρ* sau *γ* < *l*). De ex.: *mēρu* r. 2, *fičǫru* r. 2, *māρă* r. 2, *ppōta* r. 5, *gǫăndine* r. 12, *ρũpsi* r. 13;

y = sunetul dezvoltat din *l'* (*să-y* r. 3);

l = *l* velar (*atsel* r. 2);

γ = *l* + *a*, *o*, *u* (pronunțat ca o fricativă laringală sonoră: *γuntρibă* r. 3);

r̄ = *r* apical cu mai multe vibrații (*nvīrat* r. 3);

ρ = *r* velar (*ipa* r. 1, *nvipinat* r. 1 etc.).

Ună dzuuă vāsiyeu iqa mult nviqinat că di cāndo cǫescu mēqu, unǫapă nu pătu s-măcă un mēq. fičǫqu atsel- cama māqă, caqa u vidzu ahānt nvīrat, γu-ntqibă să-y spună că tă tsi šadi ahānt nvīrat.

Vasiyeu pǫvta nu vǫū să spună dip. ma fičǫqu iy si-ngqică, j-dzāșe: „ia tsi yasti : aist mēq cathi an fatsi căti tǫei mēqi di amalumā. no-apucă să s-cǫacă šă yine vǫ li fuqă.”

„Noaptea ist mine va z-vegu. šă fičǫqu tsimsi apala, lo tufek' a šă neși tu bāhče z-vegă. tută noaptea stātu aco. aist š-q vea băgată dot, s-nq-lasă vǫ s-apqqk' e di mēq.

G'ini ma cum vīgă, cātă to-apiqită ahuqh'i z-bată nă plqyă misticată cu gǫăndine š fičǫru di vāsiye aqcuqă j-de-aqcqqi u-acătsă somnu šă duqni. lamna vini šă qũpsi un mēq. cāndo z-diștiptă fičǫqu, caftă mēq, nq-qi.

IX. Nuși Tulliu (1872-1941)

Originar din Avdela, Nuși Tulliu este „cel mai mare liric al aromânilor” (cum apreciază Tache Papahagi) în domeniul poeziei culte de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX, „cel mai eminent cîntăreț al Pindului” (cf. Capidan, *Ar.*, p. 128).

Poeziile sale sînt inspirate mai ales din mediul pastoral. Genul epic, mai puțin cultivat de poet, este totuși prezent prin cîteva realizări remarcabile (printre care poemul *Marușea*).

Editarea poeziilor lui Nuși Tulliu, ca și ale altor poeți aromâni, se datorește strădaniei cunoscutului lingvist și folclorist aromân Tache Papahagi, care a dat și transpunerea literară a tuturor poeziilor (în colecția „Biblioteca națională a aromânilor:” Nuși Tulliu, *Poezii*, București, 1926).

Reproducem o poezie lirică, împreună cu transpunerea în dacoromână (p. 46-47, ediția Papahagi).

Observații pe marginea transcrierii:

ch = *k'*, *k* în alte transcrieri (în *chipurile* r. 7);

ĩ = *-i* scurt (postconsonantic, ca în *chipurile* r. 7, *luinile* r. 15) și *-i* (semivocalic, ca în *l'ei* r. 12, *scântil'iađă* r. 11).

Noapte di veara

Jilos tu munte bate
Cavalu di cu seară
Jilos la stane plândze
Și-un cântic di fluăară.

5 E noapte... nîadză-noapte...
Fântăniile dorm tăcute;
Mași chipurile asună
Pri tu pădurile mute.

Diparte treațe luna
10 Sirină și mușeată;
Toț munțil'ĩ scântil'iađă
Sun munda-a l'ei curată.

Di oară-oraă cănîl'i
Alatră câte 'nă-oraă:
15 Se-astimsiră luinile
Și doarme lumea'n hoară

Mașĩ suffitlu-nĩ nu doarme
Tru noptĩli di veară,
Ma lăcricos ascultă
20 Cum plândze'nă fluăară...

Noapte de vara

Îndurerat în munte cîntă
Cavalul odată cu seara;
Jalnic la stîină plînge
Și un cîntec de fluer.

E noapte... miază-noapte...
Fîntînile dorm tăcute;
Numai talăngile răsună
Prin pădurile mute.

Departre trece luna
Senină și frumoasă;
Toți munții scînteiază
Sub raza ei curată.

Din cînd în cînd cîinii
Latră cîte odată:
Se stinseră luminile
Și doarme lumea'n sat.

Numai sufletu-mi nu doarme
În noptile de vară,
Ci înlăcrimat ascultă
Cum plînge un caval...

X. Zicu A. Araia (1877-1963)

Originar din Sămărină (Grecia), Zicu A. Araia este poetul cel mai legat de realitatea aromânească locală, ca unul care și-a trăit cea mai mare parte a vieții în satele din Pind. Limba poeziilor lui este pură, nealterată. Pe lângă poezii originale, a transpus în aromână o serie de poeme ale unor mari poeți dacoromâni.

Poeziile lui Zicu A. Araia au fost editate și transpuse în dacoromână de Tache Papahagi (colecția Biblioteca națională a aromânilor, II : Z. A. Araia și T. Caciona, București, 1932 ; p. 1—97 sînt consacrate lui Araia, p. 98—129 lui Caciona).

Reproducem o poezie a lui Zicu A. Araia, însoțită de transpunerea în dacoromână, din ediția Papahagi.

În legătură cu transcrierea, vezi observațiile de la IX. În plus:

-u nu se notează, nici după o consoană, nici după mai multe consoane (*Pind* titlu, *om* r. 7, *cînd* r. 10, *azvom* r. 10 etc.).

Toamna 'n Pind**Toamna în Pind**

5	<p>Pirjilit de veară-î loclu. Nu vedz iarbă, mașî chingherî; Zboară frîndzile di merî; Pristi nîse-arucă brumă Lundzi serî.</p>	5	<p>Prăjit de vară-i pămîntul. Nu vezi iarbă, numai mărăcini; Sboară frunzele de meri; Peste dînse(le) aruncă brumă Lungi seri.</p>
10	<p>Seațiră dimneța vimtul. Nu pot s' vedz afoară om. Nițî-un pul'ŭ nu vedz pri pom; Mașî fintîniile țe-abureadză Cînd azvom.</p>	10	<p>Dimineața vîntul seceră. Nu poți să vezi om afară. Nici o pasăre nu vezi pe pom; Numai izvoarele care aburează Cînd țîșnesc.</p>
15	<p>Negura pri munț s' priimnă, Țerlu-î pestru di niorî; Soarîle slab lu-arup sudorî Pîn' s' dizgl'eață gl'ețlu-marmar Di la morî.</p>	15	<p>Negura se plimbă prin munți, Cerul e pestriț de nori; Soarele slab îl trec sudori Pînă să desghețe gheața marmoreie De la mori.</p>
20	<p>Viîni toamna. Nu s'ma șeade. Fug Armîniî'i tuț tu-arniū. Șeade muntile iriîū, Mașî cu cîonile țe caftă Neaua-anghiū.</p>	20	<p>Sosi toamna. Nu mai e de stat. Pleacă Aromîniîi toți în iernatec. Rămîne muntele pustiu, Numai cu vrăbiile care caută (= doresc) Zăpada (de) timpuriu.</p>
25	<p>Viîni, -agîumse ș'nîsă, neaūa, Hiî'ea brumăl'eî și-al vint; Ea va ngroapă laîlu Pind, Ca un mort - aclo s'l'i hibă, Tru murmint...</p>	25	<p>Veni, sosi și dînsa, neaua, Fiica brumei și (a) vîntului; Ea va îngropa nefericitul Pind, Ca (pe) un mort - acolo să-i fie -, În mormînt...</p>

XI. Nicolaie Batzaria (1874—1952)

Originar din Crușova (R.S.F. Iugoslavia), N. Batzaria a fost cel mai bun povestitor aromân, autor de anecdote, fabule și alte scrieri în proză, într-o aromână curată și mînuită cu măiestrie. A scris mult și în dacoromână.

Opera lui literară în aromână a fost publicată în revistele *Frățilia* (al cărei conducător a fost: 1901—1902), *Lumina*, *Graiu bun*, sau în volume separate.

Anecdotele lui, genul în care a excelat, au fost publicate, împreună cu transpunerea în dacoromână, de Tache Papahagi, în colecția *Biblioteca națională a aromânilor III*: N. Batzaria, *Anecdote*, București, 1935.

Reproducem o anecdotă în versuri din această ediție, însoțită de transpunerea în dacoromână. Pentru transcriere, vezi observațiile de la IX și X. În plus:

-u final este adeseori notat (*nîsu* r. 1, *cîndu* r. 2, *ndreptu* r. 5, *cumu* r. 27 etc.), dar și omis (*cicîor* r. 12, *nîs* r. 5 etc.).

Cu Foartica

Era dol'i: nîsu ș' nîsă.
Ma di cîndu s' cunuscură
Albă dzuuă, ca duneaă,
Pîn' atunțea nu vidzură.

5 Și-era ndreptu nîs crîștinlu;
Mă ndisi mul'eare laie
Dzîc aușil'i că nu-î ghine
S'l'eaî niveastă eu sivdaie.

Nu ținea, măratlu, minte
10 S'hibă dol'i pi un zbor: -
L'î-avea ntrată a li Evă
Draclu-ațel cu un cicîor.

Dzîțea omnu „eastē albă,”
Easte lae nîsă strigă.
15 - „Aî, mul'eare, hearbe carnea;”
Nîsă, tr'oară ta si-u frigă.

Ma, de, omnu țe vrea s' facă?
Tațe, -aravdă, hunipseaște.
Nicuchiră cu curună:
20 Ne si-alasă, ne s' lăiaște.

Cu Foarfecii

Era (u) doi(i): dîns(ul) și dînsa.
Dar de cînd se cunuscură
Albă ziuă, ca lumea,
Pînă atuncea nu văzură.

Și era drept dîns(ul), creștinul;
Dar nimeri nevastă rea.
Spun bătrînii că nu-i bine
Să iei nevastă din dragoste.

Nu ținea, bietul, minte
Să fi fost ambii pe un cuvînt
(= de acord): -
Ii intrase Evei
Dracul cel cu un picior.

Zicea omul „este albă,”
Este neagră dînsa strigă.
- „Hai, femeie, fierbe carnea;”
Dînsa, îndată ca să o frigă.

Dar, de, omul ce era să facă?
Tace, rabdă, mistuie.
Gospodină cu cunună:
Nici se părăsește, nici se nefericește.

Ș' cum vă dzicu, 'șî-imna dol'i;
S' duțea, vahî, tu vîrnă hoară.
Și stătură la livade
Si s' discurmă Ţeamă oară.

25 Era veara, ca Sum-Chetrul.
Criscu iarba mare, mare.
Avea-agħumtă, cumu s' veade,
S' hibă bună tri tăl'eare.

- „Vedz, niveastă,” dzîțe omul,
30 „Vedz țe iarbă prucupsită;
'Nă stămînă și-aide coasa,
Cum va s' cadă-arucutită.”

- „Țe, bărbate, ț' fudzi mintea?
Nacă vreî s' ț' arîdz di mine?
35 Nu cu coasa s' tal'e iarba,
Ma cu foartica, crîștine.”

- „Dumnidzălu si-nî ț' u-aducă!
Tot anapuda va s' grești.
Ia l'ea foartica, s' videarim,
40 Cum va s'poț s' u cusuești?”

- „Tora, tine nu mi nveață .
Eu țî dzic ș' nica 'nă oară
Că cu foartica u tal'e;
Ași fațe ntreaga hoară!”

45 - „Bre, cu coasa, urçisită!
Cuî vreî ocl'il'i si-l'i l'i scoț?”
- „E, cu foartica, bărbate;
Strigă tine cîtu s' poț.”

- „Nu si-aravdă,” dzîțe omul;
50 „Viîne sufletu la nare.
Ia grea ghine, dzi *cu coasa*,
Vin' pri minte, lea mul'eare!”

Ma mul'earea — ț' aflași omul!
- „Nu cu coasa, nu și nu!”

Și cum vă spun, (iși) umbla(u) ambii;
Se ducea(u), poate, în vre-un sat.
Și stătură în livadă
Să se odihnească puțin timp.

Era vara, ca(m) Sfintul-Petru.
Crescu iarba mare, mare.
Ajunsesese, cum se vede,
Să fie bună de tăiat.

- „Vezi, nevastă?” zice omul,
„Vezi ce iarbă pricopsită;
O septămînă și haide coasa,
Cum o să cadă rostogolită.”

- „Ce, bărbate, înnebuniși ?
Nu cumva vrei să(-ți) rîzi de mine ?
Nu cu coasa se taie iarba,
Ci cu foarfecii, creștine.”

- „Dumnezeu(l) să mi țî-o-aducă!
Mereu pe dos o să grăiești.
Ian ia foarfecii, să văd,
Cum o să poți să o cosești?”

- „Acuma, tu nu mă învăța.
Eu îți zic și încă odată
Că cu foarfecii o taie;
Așa face întregul sat!”

- „Mă, cu coasa, urgisită!
Cui vrei ochii să-i îi scoți?”
- „E, cu foarfeca, bărbate;
Strigă tu cît vei putea.”

- „Nu se rabdă,” zice omul;
„Veni sufletul la nas.
Ian grăiește bine, zi *cu coasa*,
Vină(-ți) în fire, fă muier!”

Dar femeia — îți găsiși omul!
- „Nu cu coasa, nu și nu!”

- 55 Nu vrea s' dzică, blăstimata;
De, urȳia l'ŷ-u putu. Nu vrea să zică, blestemata;
De, mînia cerească o învinse.
- „S' ti l'ea draclu, naθimată,
Altă hală nu-ŷ cu tine: - „Lua-te-ar dracul, anatemată,
Va s' ti necu, s' ŷi l'eaŷ zverca
Alt leac nu e cu tine:
60 ŷi si-ascap un'-oară ghine.” O să te înnec, să te duci la naiba
ŷi să scap odată bine.”
- Ună dzîse ŷi ŷ' u-arucă Abia zise ŷi ŷi-o-azvîrle
T' ună baltă cama mare. Într'o baltă (ca) mai mare.
- „Aîde, du-te la tuŷ draŷil'i, - „Haide, du-te la toŷi dracii,
Ghidi cap ca di mul'eare!” Ghidi cap ca de muiere!”
- 65 S' duse, s' duse, u lo apa, Se duse, se duse, o luă apa,
Pîn' di guŷe i nicată. Pînă la gît e înnecată.
- „Dzî *cu coasa*,” strigă omul; - „Zi *cu coasa*,” strigă omul;
„Dzî ca s' eŷti ascăpată.” „Zi ca să fii scăpată.”
- Ma mul'earea mută mîna Dar femeia ridică mîna
70 ŷi ca foartică u mină: ŷi ca foarfeci o miŷcă:
- „Nu cu coasa; crehî bărbate!” - „Nu cu coasa; crăpi, bărbate!”
ŷ' cade nghios tu balta mplină. ŷi cade în jos în balta plină.

XII. George Murnu (1868—1957)

Originar din Veria (Macedonia, Grecia), George Murnu este un reprezentant strălucit al intelectualității aromâneŷti. Format la Universitatea din Bucureŷti, a obŷinut doctoratul în Litere ŷi Filozofie în Germania cu teza *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen mit historischen Vorbemerkungen* (München, 1902).

Distins filolog, istoric ŷi arheolog (dintre lucrările sale de istorie ŷi arheologie amintim *Vlăbia mare (980—1259)*, Bucureŷti, 1913, *Portretul elin*, 1908, *Monumente antice din Roma*, 1908), George Murnu a fost în acelaŷi timp poet ŷi traducător de elită. Traducerile textelor homerice efectuate de Murnu (*Iliada*, cîntul I—XII, Budapeŷta, 1908, cîntul XII—XXIV, Budapeŷta, 1912; *Odiseea*, Bucureŷti, 1924) au o mare valoare artistică.

Opera sa. poetică numără două volume: *Poeme pentru templul frumuseŷii ŷi Bair di cîntic armănescu* (Bucureŷti, 1931).

Din acest din urmă volum, scris în aromână ŷi închinat aromânilor, vom reproduce o poezie de o rară frumuseŷe, în care se cîntă peregrinările aromânului de la munte la ŷes, în căutare de locuri pentru iernat.

Particularități ale notării lui G. Murnu (unele dintre ele necunoscute altor sisteme de transcriere):

ç = ŷ, ts, cînd provine din lat. c + e, i (*aoaçe* r. 15, *çerghi* r. 4);

dh = δ (*aradha*, r. 17);

dz = đ, când provine din lat. *d* (*frândză* r. 1). În *dzenuri*, pl. al lui *dzeană* (< lat. *genna*), ar fi trebuit să se noteze cu *g* (cf. mai jos);

g = ġ, dz, când provine din lat. *g + e, i* (*faăi* r. 1, *ëeană* r. 25);

d' = l' (*niord'i* r. 2)

Toamna când fug Rumânili tu arniu

Flurii di frândză stoguri sum faġi si-aștearnă 'mpade,

Niorġi alagă dzenuri și neguri tu liváde.

Mizie soarle aríde pi lacrima dit erghi,

Pitrunde tu pădure iu pascu bluchă di ęerghi.

- 5 Cu 'ndreapta țin cârliglu ș' deanumire tãmbarea
 Giońi picurări, și-angană cupia ș' ġia cărarea.
 Di clòpute, di chipre vãzescu greu curiile,
 Cășări jãlescu erme că fug tu arniu cupiile.

- 10 Și s'trundescu munġi di chiprile di eape
 Și di-arujirea cailor ęe padea nu-ġi încape
 Și di-a fumeilor lavă și di-aurlarea cânilor
 Cum treambură tot loclu jãlos di fug' Armãnilor!

- 15 Vedzi tu ubor iu' ncarcă aveare ș' cãtãndie,
 Hãrãi pi cheptu mută și 'ndoapãrã furtie.
 Și-aoaęe frig numaęe, aclò 'ngucescu splina
 Cã duca lã-i ambară. Si' mbroastă aripidina.

- 20 Nu-au marġine cãrvãnle ęe-aradha și 'nchisiră,
 Bãrbașli imnã, giońli arsar și naturi s'ńirã,
 Și cãrvãnari livendzi ma șuiră și strigã
 Și-anarga s'minã calli, mulãrle cu câștigã.

Muderi ġia di căpestru cãrvanea ș'trag didinde.
 Voi gioane 'nveaste Armãne, cum inima vã prinde!
 Sti frãmte balġul, poala sum brãn, mutrita vie,
 Undzescu căpitane tu-aumbra dit curie.

- 25 Aoà si-alinã 'n geanã, ma'nclń dipun în vale
 Cu disńirdat imnatic și cu nihò di jale —
 Și imnã Armãńli dzua și noaptea imnã earã
 Și-aclò iu șed fac tendi și hori di tendi adarã.
 Sãlghescu toġi cãrvanea, și si-avde dulęe aroput

- 30 Di giungiunari, di cântic amisticat cu cloput,
Di apa sçlimuratã sum plãtañi di la șopot,
Di cași ce pascu, oamiñi ce grescu, câni ce-alatrã,
Di plasea ce si-adunã și doarme ningã vatrã.
Dinsus mutrescu steale cu ġeanile disçlise
- 35 Cum somnul ãi discurmã și hoara 'și ved tu vise.
Și inima lã-i frãmtã. Ma eși va s'toarnã earã,
Ma s'da tu plaiu si-asunã flueri di primuvearã.
Aușși corghiși singuri tăcuți tu-arniu maș ñergu,
Nãpoi mutrita arucã și lacrima 'și-astergu.
- 40 Țin palma lor pi frãmte tu-așea dit sone oarã,
Diparte ved cum cheare tu negurã a lor hoarã
Și sùschirã, fac crușe s'li-agiutã a çerlui hare,
Cã-i dipãrtoasã calea ș'nu știu a lor turnare.

Note bibliografice

1. *Aromânii, Dialectul aromân*, București, 1932, p. 32.
2. Dat fiind că D.D.A. înregistrează toate cuvintele care apar în textele aromânești reproduse, nu mai considerăm necesară întocmirea unui glosar la sfârșitul lucrării.
3. Din albaneză, „fecioară” (în. D.D.A. sub *virviră* și *virgiră*).
4. *Muma-l*, cu eliziunea lui *a* din *al*, articol proclitic de gen.-dat.
5. Fonetismul *ǰ*, sunet intermediar între lat. *d* și dr. literar *z*.
6. Pers. 2 imper. de la *orū* „urez” „rog;” cu *oa* > *o* în graiurile aromânești din R.P. Albania (*oără* în alte graiuri).
7. Adj. substantivat, m. pl. art. enclitic, .cu *e* păstrat după labiale (comp. dr. *păcătoșii*).
8. Pers. 3 perf. s. de la *facū* < *feațe*, cu *ea* > *e* și *č* > *ț*.
9. Sing. art. al lui *țerū* < *țerlu*, cu *rl* > *rr* în graiul aromânilor din Albania; vezi r. 5 *soarle*, cu *rl* păstrat.
10. Pl. art. al lui *șteauă* < *șteălele*, cu sincopa lui *e* neacc.
11. *Dapoea* < *de apoia*.
12. Pers. 3 perf. s. de la *ursescu*.
13. Pl. art. al lui *rău* < *răur(i)le*; cf. nota 2.
14. Pl. art. al lui *pēști* < *pēștil' i*, cu *șt* < *șč*.
15. Pl. art. al lui *uh' el' e*.
16. Pt. *desupră* (*ă* se notează de obicei în scrierile aromânești cu alfabet grecesc prin *α*, dar și prin *α*. Per. Papahagi a transcris aici *a* în loc de *ă*, dat fiind că *α* nu are iot subscris.).
17. Pl. art. al lui *ărbur(e)* < *ărburil' i*.
18. *Mplînū* < *implinū* (*i*- nu este cunoscut unor graiuri aromânești).
19. Pl. neart. al lui *k' inū* „pin,” cu palatalizarea lui *p* > *k'*.
20. Forma etimologică este *sintu* (*săntu*); *suntu* se explică probabil prin influența vocalei labiale următoare.
21. Pers. 6 perf. s. de la *născu*.
22. Pl. art. al lui *earbă*, (*iarbă*), cu palatalizarea lui *b* > *g'*.
23. Pl. colectiv art., cu *ea* păstrat după labială; „verdețurile.”
24. Pl. art. al lui *urđică* < *urđiț(i)le*, cu *țl* > *sl*.
25. Pers. 6 perf. s. de la *facū*; vezi și nota 2.
26. Pl. art. al lui *pravdă* „animal.”
27. Pl. art. al lui *ayrime* „sălbăticiune.” Forma de plural prezintă palatalizarea lui *m* > *ń*.
28. Pron. nehot. cu sensul „unele.”
29. Sg. art. de la *ihtizae* „nevoie, necesitate.”
30. Pl. al lui *țerū* „cer,” cu *č* > *ț*.
31. Pers. 2 imper. formată din *las* + *se* + forma de conjunctiv; *las*, pers. 3 a verbului (*a*)*las(ŭ)*; aici *la(s)* din cauza reducerii celor doi *s*.
32. Pers. 3 prez. conj. refl. de la *avisescu* „sfîntesc.”
33. *La(s) se vînă amirăiril' ea ată* „să vină (vie !) împărăția ta.”
34. *La(s) se si facă ōelima ată* „să se facă (facă-se) voia ta;” *si*, pron. refl. cu *e* neacc. > *i*; vezi r. 2 forma cu *e* păstrat.

35. Variantă a lui *așițe, acșițe*, cu *i* > *i* după *ș* dur (în unele graiuri).
36. Pt. *și* vezi explicația de la nota 6.
37. Variantă a lui *điuă* > *đuuă*, fără *u* care evită hiatul.
38. Cu *i* după *đ* dur.
39. Pl. art. al lui *stépsu* „vină, greșeală,” cu *e* neacc. > *i*; este frecvent și pluralul *stépsuri*.
40. Pers. 4 prez. ind. de la *l'ertu*; fonetismul arhaic *l'* (comp. dr. *iert*).
41. Cu *ê* > *ț* și *-e* neacc. > *-i* „ce.”
42. Pron. pers. neacc. pers. 1 pl., formă etimologică (< lat. *nos*); aici dat. Pt. acuz. vezi r. 10.
43. După *ț, đ* proveniți din *c, g* (+ *e, i*), *-i* flexionar se păstrează netrecut la *-i* (comp. cu situația de la nota 9).
44. Sg. art. al lui *éhtur* < *éhturlu* „cel rău, dușmanul,” cu *rl* > *rr*; cf. II, nota 2, 6.
45. Grecism, cu *đ*, fricativă interdentală sonoră ; „slavă.”
46. Sg. art. în gen. al lui *b'il'ũ* „fiu,” cu palatalizarea lui *f* > *b'* și cu *l'* păstrat (din lat. *l + i +* vocală).
47. Sg. art. în gen. al lui *ávũ* „sfânt.”
48. *Cănțido* = *căn(du)* + *ți* + *do* „pururea, întotdeauna, veșnic.”
49. *Tru étele a ételorũ* „în vecii vecilor.”
50. Genitiv cu *a* proclitic și cu articolul enclitic *-l'i* (< *l'ei*), specific pentru graiul aromânilor din Albania.
51. Gen. sg. al lui *a ta* (*a tauă*), în alte graiuri *a tãl'ei*. De obicei se ortografiază într-un cuvânt: *ata*, dat fiind că forma adjectivului este identică cu aceea a pronumelui posesiv (comp. cu dr. *casa ta este mare, a mea este mică*; ar. *casa ata ęaste mare, ameęa ęaste nícă*).
52. Cu sensul „înfricoșată,” *i-* a dispărut în majoritatea graiurilor aromânești.
53. Cu valoarea dacoromânescului *ci*, la început de frază.
54. *Va si-mpartę*, pers. 3 viit. refl. de la *mpartu*, cu contragerea celor doi *s*: *Va (s-)si-mpartę*.
55. *Caprã* are în aromână un plural în *-e* (*capre*) sau un plural în *-i* (*cãpri, cãpĩri*). Forma din Codex Dimonie *capri* poate fi interpretată în ambele feluri: cu pl. în *-e* (închis la *-i*) sau cu pluralul în *-i*, dacă admitem că *ã* alternant de la plural a fost transcris ca *a* (notat prin α fără nici un semn dedesubt; cf. transcrierea lui Weigand: $\kappa\acute{\alpha}\pi\rho\eta$. *ã* se notează de obicei prin α).
56. Fonetismul *ę* < *i* (*i*) după *ts* dur. În alte graiuri *dreptsil'i* „dreptii.”
57. Articolul m. pl. *l'i* se realizează. ca *-l'i* după o consoană în alte graiuri: *amãrtioșl'i* „pãcãtoșii.”
58. *Șę* „și” cu *i* (*i*) > *ã* după *ș* dur. Sunetul *i* nu este cunoscut graiului fãrșeroșilor.
59. *Drepsilor* pt. *drepsilor*, cu *ts* > *s* (fricativizare neregulată, dar cunoscută).
60. Gen.-dat. sg. al lui *ameu*; și *aniũi* în alte graiuri.
61. Pers. 5 perf. s. de la *facũ* (< lat. *fecistis*), cu *ęa* (< *e*) > *e* în graiul fãrșeroșilor și cu *c* (+*e, i*) > *ț*.
62. *Kętsé* = *ko tse* „cãci” (literal „cã ce”).
63. *Kęsén* pt. *ksenũ*, în alte graiuri (< gr.); aici cu epenteza lui *ã* în grupul *ks*.
64. *Ș-mi apruk'ãtũ* „și (totuși) mã apropiarãți (= mã primirãți);” sã se observe forma arhaicã de pers. 4 fãrã *-rã-* analogic de la pers. 6 (și la toate formele verbale care urmeazã *nviskũtũ* r. 8, *nutritũ* r. 9, *noęętĩmũ* r. 11).
65. *Ș-va z-da grãiã* „și va da grai (glas),” „va grãi.”

66. Vocativ al lui *dumnidzǎ*.
67. Conjct. disjunctivă „sau.”
68. Pers. 2 perf. s. de la *escu* (*fusi* în alte graiuri).
69. Pers. 4 perf. s. de la *vedǔ* (comp. dr. *vǎzurǎm*).
70. Sg. art. al lui *amirǎ(y)*.
71. În alte graiuri *tuts* „toți.”
72. Pl. art. al lui *amirǎ(u)*; *amiraql'i*, în alte graiuri; desinența de pl. *-ađi*, specifică pentru s.m. terminate în *-á*, *-ǎ*, *-é*, *-ó*, este împrumutată din greacă.
73. *Kalib'ja = kǎ alib'ja* „că într-adevăr.”
74. Sg. n. al adj. *bunǔ*, *bunǎ*, *bunǐ*, *bune*.
75. *K-anda = ka anda* „ca și când.”
76. Vezi nota 25; aici pl. neutru articulat.
77. Pers. 5 perf. c. de la *dau*. Să se observe forma „feminină” a participiului trecut (comp. cu dr. *ađi dat*).
78. *Ma-nsus* „mai mult, cu prisosință.”
79. Formă articulată a lui *tatǎ*, cu labializarea lui *ǎ* sub influența lui *u* din silaba următoare (labializarea condiționată a vocalei *ǎ* este frecventă în graiurile aromânești din Albania).
80. *Éști țeru* pt. *ești țeru < ești-(i)n țeru* (cu nazalizarea vocalei și pierderea ocluziunii lui *n*).
81. *As ayiusescǎ*, imperativ format din *as + s +* forma de conjunctiv (cu contragerea celor doi *s*); *as < gr. ἄς < ἄφες* „lasă.”
82. *Las-yinǎ* pt. *Las s-yinǎ*, imperativ, format după modelul lui *as +* conjunctivul (vezi nota 3 și III nota 2).
83. *ș-* < *și*, conjct. copulativă (cu *ș* dur).
84. *Vrǎrǎ* pt. *vrearea* în alte graiuri; aici cu *ǎ > e* și *-ea > -e* și apoi *-ǎ* din cauza caracterului dur al lui *r*, specific graiului aromânilor din Albania; „voința, voia.”
85. *Cacúm țeru* pt. *cacumǔ țeru < cacumu-n țeru* (vezi și nota 2).
86. *Așǎți șǎ* pt. *așiți și* „așa și” cu *i > ǎ* după *ș* dur.
87. Sg. al lui *pǎne* (< *pǎnea*) „pâine.”
88. Pl. art. al lui *amǎrtie* „păcat.”
89. *Cǎ șǎ noi l'irtǎmu únu alǎntu* „că și noi iertăm (pe?) unul pe altul” (să se observe absența prepoziției *pe* la acuz).
90. *Fármucu* pt. *fármăcu, fármácu*, în alte graiuri, cu labializarea lui *ǎ* „necaz, suferință, ispită” (vezi și nota 1).
91. *Arrǎétǎ* pt. *arǎeățǎ* (cu *ǎ > e*) „răutate.”
92. *Éști* față de *ǎști* în alte graiuri, „este” (cf. nota 13).
93. *Tinǎa a tátulu șǎ a hílu șǎ ayiusítlu* „cinstea (slava) tatălui și a fiului și (a) sfântului duh.” De remarcat formele de gen. cu art. enclitic *-lu* în loc de *-lui*. Este singurul text aromânesc în care apare această formă.
94. *A étíl'i* pt. *a étíl'ej* în alte graiuri (forma din *Liturghier* este specifică graiului din jurul Moscopolei).
95. „Dialog românesc, grecesc și nemțesc.”
96. „Primul dialog.”

97. „Între un român și un grec.”
98. Pers. 2 prez. ind. de la *prindu* „înțeleg” (sens rar, cf. și D.D.A.).
99. Pt. *(a)r(o)mânească* (tendință latinizantă).
100. Adv. de afirmație grecesc; în aromână: *e*.
101. Vocativ al lui *domnu* „stăpîn, dumnezeu;” aici „domnule!”
102. Notare inconsecventă: *puçinu*, cu litera $\zeta = \xi$.
103. Cu sensul „atît,” cu *-a-* în loc de *i* (v. nota 5); în alte graiuri *abîtu*.
104. Cu sensul „deci.”
105. Transcriere greșită: *zburiçi*, cu litera $\zeta = \xi$; citește *zburiși*.
106. Transcriere greșită pt. *treçi*; cf. nota 8, 11.
107. *Verunu* < lat. *vere-unus* (*vîrnu*, *vîru*, *vînu* în alte graiuri) „nici unul, vreunul.”
108. Transcriere greșită pt. *aveçi*; cf. nota 12.
109. Transcriere greșită pentru *çitate* „cetate;” aici cu sensul „oraș.”
110. Pt. *careçido* „fiecare.”
111. Citește *strîndze*.
112. „Gheata.”
113. Pt. se *disparçi* „se despărți,” cu *a* pentru *ă* (*i*); cf. a, nota 8, 11, 12, 14.
114. Pers. 6 imperf. ind. de la *amû* cu desinența *ř* (formă etimologică; cf. dr. *aveau*).
115. *Avea inima rao pre elu* „erau supărați pe el” (literal „aveau inima rea pentru el”); *rao* < *rauă* < *rea* + *uă*, formă nearticulată refăcută după cea articulată.
116. În loc de *se ducea*; pt. desinența *ř* vezi nota 5.
117. Pt. *ziçea*, citește *dișea*; vezi observația de la nota 7.
118. Sg. art. al lui *mul' ere*, cu *-ea* > *-e* (ca și *-ea-* > *-e-*)
119. *Dicara catrâ ci* = *dicara ca trâ çi* „deci (ca) pentru ce” (în transpunere liberă: „deci de ce”).
120. Pt. *çi* (*fi* în alte transcrieri) „ce.”
121. Pers. 6 prez. ind. de la *prindu* „înțeleg.”
122. Sg. n. art. al lui *scopó*. Forma curentă este *scupó*, cu *o* neacc. > *u*.
123. Pers. 3 perf. s. de la *câftu*; citește *ciftă*.
124. *Ashi londalui u tru manâ* „așa (sau „și”) luînd-o în mînă;” forma curentă a gerunz. vb. *l' au* este *lundalui*; *manâ*, cu *a* în loc de *ă* din aceleași rațiuni ca sub *a*, nota 8, 11 etc.
125. Citește *dișe*.
126. De fapt *măsturie* „măiestrie;” forma *mastorie* este refăcută de autor.
127. „Dar.”
128. Pt. *çineva* „nimeni.”
129. Pt. *çi* „ce, care.”
130. Sg. art. al lui *șumuroñû* „cîrțiță,” cu *ñ* păstrat (comp. dr. *mușuroi*).
131. Pron. refl. dat. cu valoare de dativ etic.
132. Din lat. *vinea*, cu *a* protetic, *v* > *ú* și *ñ* păstrat; „vie.”
133. *Măratlu di oarfân* „amărîtul de sărac;” construcție inversată, termenul determinat devenind formal atribut (cf. și dr. *deșteptul de Ion*, fr. *le fripon de valet*).
134. Să se observe fonetismul ξ , sunet intermediar între lat. *i* (+ *o, u*) și dr. lit. *j* (cf. dr. *judecător*).
135. *Avîna vișinlû* pt. *a' viña a vișinlû*, cu contragerea lui *a*, articol genitival.

136. *L’-u turnă* „i-o întoarce;” *i* pron. pers. dat. neacc.; *u* (< *o*), pron. pers. acuz. neacc.
137. Pers. 4 conj. de la *nérgu*, „să mergem.”
138. *Va z-vidēḑi* < *va s(e) videḑi* „veți vedea,” pers. 6 viit. de la *vedū*.
139. Sg. acuz. fără prep. *pe* (comp. dr. *bogatul (il) luă pe fiul său*).
140. Pers. 3 perf. s. de la *nvescu, mvescu*.
141. *L-avīne* pt. *la avīne* (vezi și nota 6).
142. Sg. acuz. fără *pe* (comp. dr. *și-l băgă pe fecior*).
143. *Escu avutlū* pt. *escu a avutlū* (vezi și notele 6, 12).
144. Pers. 3 perf. s. de la *zăpitsescu* „uzurp.”
145. *Ṭe-l’ aveà ocl’ul* „pe care pusese ochii” (literal „ce-i avea ochiul”).
146. *A iṣṭiū* pt. *a aiṣṭiū* (vezi și notele 6, 12, 14).
147. „Albina are și miere, (dar) are și fiere;” să se observe palatalizarea lui *b* > *g’* (*alg’ina*), a lui *m* > *ń* (*ńari*) și a lui *f* > *h’* (*h’ari*).
148. „Aiurea dai și aiurea crapă” (comp. dr. *unde dai și unde crapă*).
149. „Apa trece, (dar) nisipul rămîne” (comp. dr. *apa trece, pietrele rămîn*); pentru *arină* (< lat. *arena(m)*), cf. și v. dr. *arină* și, dialectal, în graiul crișean.
150. „Nu deschide (o) rană veche, (pentru) că doare;” să se observe păstrarea grupului *cl’* în *diṣcl’idi* și *vēacl’e* și proteza lui *a-* în *arană*.
151. „Unde a curs, iar va (mai) curge;” *are curată*, pers. 3 perf. c. (auxiliarul are forma nealterată, comp. dr. *a curs*, iar participiul are formă „feminină”).
152. „Iarna e bună, dar pentru stăpîni (bogați).”
153. „Ṭi se ridică părul” (de frică) (comp. dr. *ṭi se face părul măciucă*); păstrarea lui *e* după labiale în *perlu*.
154. „Cinci scoate (= cîștigă), (dar) zece mănîncă” („cheltuiește mai mult decît cîștigă.”).
155. „Ursul joacă de nevoie (nu de bună voie);” păstrarea fonetismului intermediar *ḡ* (< lat. *i* + *o, u*) în *gîōacă*; femininul *ursa* pentru masculin (comp. dr. *ursul*).
156. „A nins și s-a acoperit urma” (literal „a dat zăpadă (nea) și...”); *dēadi*, pers. 3 perf. s. de la *daū*; *nēaiă*, sg. neart. refăcut după forma articulată *nēaiă* (cf. dr. *nea*, neart., / *neaua*, art.).
157. „A rămas gătită și nesărutată” („s-a pregătit degeaba,” în orice situație); *nibiṣată* < prefixul *ne* + *biṣată*, part. al lui *baṣū* „sărut” (cf. it. *bacio*).
158. „Crescură urzicile și se acoperi gunoiul” (= „faptele rele au fost șterse de altele mai frumoase”); perf. s. din aromână este, ca valoare temporală, echivalentul perf. c. din dr.; îl transpunem totuși prin perf. s. dr. pentru a pune în evidență identitatea formală.
159. Din gr. βασιλέος, „rege,” aici articulat, cu *l’* > *y* și *l* (din *-lu*, art. hot.) vocalizat. În alte graiuri: *vāsīl’elu*.
160. Pers. 3 imperf. inel. de la *escu (h’iu)*, cu *ea* > *e* > *i* (fiind un *e* neacc.) și cu *ρ* (= *r* velar) specific graiului fărșeroților.
161. Din lat. *invenenatus*; „amărît,”
162. Pl. art. al lui *mēpū* cu art. *-u* (< *lu*, cu *l* velar vocalizat); *e* păstrat după labiale și ușor nazalizat, datorită lui *ρ* (velar); *merū* în alte graiuri.
163. Pt. *putu*; delabializarea lui *u* este mai rară, frecvent fiind fenomenul invers, al labializării lui *ă* (ex.: *funtănă* pt. *fântănă*, *pultare* pt. *păltare*).

164. De remarcat *l-*, specific acestui grai.
165. *Cama mǎρǎ* pt. (*ca*)*ma mar(e)le*, în alte graiuri; aici grupul *rl* > *rr* (*ρ*), iar *e* > *ǎ* din cauza lui *ρ* dur; nazalizarea vocalei se datorează, aceluiași *ρ*.
166. Pron. pers. neacc. m. sg., căruia îi corespunde *lu* în alte graiuri; aici *l* s-a vocalizat.
167. Variantă a lui *'nviṗinat*, pt. care vezi r. 1; după sincopa lui *i* (< *e*) neacc., grupul *rn* > *r̄*, sunet apical, vibrant.
168. *L* (velar) se pronunță adeseori ca un *γ* (fricativă laringală sonoră); treapta următoare este vocalizarea. Cf. nota 8.
169. Pron. pers. neacc. dat.; vezi și varianta *iy* de la r. 5; în alte graiuri *l'*.
170. Pers. 3 perf. s. de la *ngyecū* „rog, insist;” *ngrecū* în alte graiuri; în acest context se construiește cu dat.
171. *Cathi* = *caθi* „fiecare.”
172. Pl. al lui *mepū* „măr;” în alte graiuri *mǎere*; cu *ea* > *e* și nazalizarea vocalei din cauza lui *ρ* următor.
173. În alte graiuri *avegl' u*, cu *a-* protetic; forma din fărșerotă prezintă trecerea grupului *gl'* > *g'*, ca în dacoromână.
174. Pers. 3 perf. s. de la *ṗingu* „încing.”
175. Pers. 3 perf. s. de la *l' aū* „iau;”
176. Pers. 3 conj. de la *vegl' u* (*ueg' u*); în alte graiuri *s-aveagl' e*; aici *ea* > *e*, *gl'* > *g'* și *-ǎ* se păstrează după consoane palatale.
177. Din alb. *dot* „de tot;” *s-ρ vea băgată dot* „își pusese cu totul (în minte);” *vea băgată*, pers. 3 m. m. ca perf. de la *bagū*.
178. *ǎ* acc. și neacc. > *ǎ*, sunet între *ǎ* și *e*, specific fărșeroților; precedat sau urmat de un *ρ* sau *γ* (< *θ*), *ǎ* se nazalizează ca orice vocală: *ā*. În exemplul din text sunetul este urmat și de o nazală, poziție favorabilă nazalizării.
179. Vezi nota 8.
180. Sg. art. al lui *somnu* cu art. *-u* (< *lu*).
181. Pers. 3 perf. s. de la *yinū*.
182. *Nρ-ṗi* „nu există” = *nu are* > *nū-are*, *nρ-are*, *nρ-ari*, *nρ-ṗi* cu *ρa* > *ρ*, *r* velarizat și *-e* neacc. > *-i*. În aromână, ca și în meglenoromână și în alte limbi romanice, *habçre* exprimă și ideea de „a exista” (cf. fr. *il y a*, sp. *hay*).
183. Cu *ea* păstrat după labiale.
184. *Bate cavalu* „cintă din caval,” sens al lui *batū* calchiat după greacă și albaneză (cf. Capidan, *Ar.*, p. 151). *Cavalu*, sg. art. al lui *cavalū* < *cual^h lu* > *cavallu* > *cavalu* „caval, instrument de suflat.”
185. *Di cu seară* „de cu seară, odată cu seara.”
186. În arom., lat. *g* + *e*, *i* > *dz*; cf. dr. *plînge*.
187. În arom., lat. *m* + *e*, *i* > *n*; cf. dr. lit. *miază-noapte*.
188. În arom., *n* + *i* flexionar > *n*; cf. dr. lit. „*fintinile*.”
189. Sg. *chipurū*.
190. În arom. cu *a-* protetic; cf. dr. *sună*.
191. Cu *ea* păstrat și cu *ĉ* > *ț*; cf. dr. *trece*.
192. *Sun* pt. *sum* „sub.”

193. *Câte 'nă-oară = cîte ună oară* „cîteodată;” art. nehot. *ună* apare frecvent în formă *nă*.
194. Pers. 6 perf. s. de la *astingu* (pers. 1 *astimșu*); este frecventă și forma *asteșiră* (pers. 1 *asteșū*).
195. *Suflitlu-rî* = *suflitlu-améu*; *ni*, pron. pers. dat. cu valoare de adj. posesiv.
196. Munte în nordul Greciei, unde se află numeroase așezări aromânești.
197. Part. perf. de la *pirjilésu*.
198. Cu *ea* păstrat după labiale.
199. Cu sensul „pămînt.” Lat. *pavimentu(m)* > dr. *pămînt* nu s-a păstrat în aromână.
200. Pron. pers. 3 pl. (coexistă cu forma *ęále*).
201. Pt. *dimineęața*, cu sincopa lui *i* neacc.
202. Termen generic pentru „pasăre;” lat. *passar* nu s-a păstrat.
203. Pers. 6 prez. ind. de la *abuređū*.
204. Pers. 6 prez. ind. de la *azuomū*, cu *a* protetic; în alte graiuri *vomū*.
205. Adj. cu patru terminații (< bg).
206. *Pin' s' dîzgl' eață gl' ețlu-marmar = pînă si s-dîzgl' eață gl' ețlu marmar*, cu păstrarea grupului consonantic *gl'*. Cf. formele dacoromânești din traspunere.
207. Pers. 3 perf. s. de la *yinū*; să nu se confunde cu aceeași persoană a prez. ind. *yini*.
208. *Nu s' ma șeade* „nu se mai șade” (pt. traducerea liberă vezi transpunerea).
209. Forma masculină a adj. cu trei terminații *irniū*; f. sg. *irnie*, m.f. pl. *irn' ũ*.
210. Sg. art. al lui *ęaūă* < *ęea* + *ūă*, refăcut după forma articulată.
211. Cu sensul „în grabă.”
212. Pron. pers. 3 sg. f.; vezi și nota 5.
213. *Hil' ea brumăl' eī* = *hil' ea a brumăl' eī*, gen.; articolul genitival *a* și *-a*, articolul enclitic al substantivului regent, s-au contras.
214. Sg. gen. al lui *vint* (în alte graiuri *vimtu*), cu art. hot. *al*.
215. Pers. 3 viit. de la *ngropū*, format din *va* + conjunctiv, aici fără conjuncția *se* (*si*, *s-*); foarte frecvent este însă, și viitorul cu marca conjunctivului prezentă: *va si-ngroapă* (*va s-îngroapă*).
216. *Aclo s' l' i hibă*, în traducere liberă „fie la el acolo.”
217. *Nisu ș' nîsă* „el și ea.”
218. Cu sensul „fericită,” împrumutat din limbile balcanice (albaneză și bulgară; cf. Capidan, *Ar.*, p. 150). Pentru *albu* cu sensul „alb” vezi mai jos, r. 13.
219. Pers. 3 perf. s. de la *ndisésu*.
220. Aici cu sensul „rea;” sensul de bază este „neagră,” pt. care vezi r. 14; pt. sensurile „rea, nenorocită” cf. și în alb. (Capidan, *Ar.*, p. 152).
221. Cu *bi* > *ghi*.
222. De remarcă păstrarea lui *l'*.
223. Num. card. art. enclitic.
224. *Avea ntrată*, pers. 3 m.m. ca perf. de la *intru*.
225. *Al i Evă*, nume propriu f., gen. cu art. proclitic.
226. *Ațel cu un cițor*, eufemism pentru *drac*. Rareori apare termenul împreună cu eufemismul lui, ca aici. Să se observe palatalizarea lui *p* > *č* (această realizare apare rar și e datorită lui *č* următor; de obicei *p* + *e*, *i* > *k'*).

227. Interj.
228. Pers. 3 prez. ind. de la *hunișescu* „mistui, înghit.”
229. *Ne si-alasă, ne s' lăaște* „nici nu se părăsește (= nici nu poți s-o părăsești), nici nu se nefericește (= nici nu poți s-o nefericești).”
230. Pron. refl. cu valoare de dat. etic.
231. *Θeamă oară* = (*u*)*nă* *Θeamă oară* „puțin(tel);” *Θeamă* < lat. *infima*, cu *f* > *h'* > *θ* (este unul din puținele cazuri în care un sunet de origine latină este pronunțat ca *θ*, sunet împrumutat din greacă); în alte graiuri (*u*)*nă* *hġámă*, *nihġamă*.
232. *Sum* pt. *sîn* (< lat. *sanctus*), formă folosită numai pe lângă nume proprii: *sum Kétru, su Médru*.
233. Pers. 3 m.m. ca perf. ind. de la *agġungu*.
234. *Tri tál eare*, inf. cu prep. cu valoarea supinului din dacoromână „de tăiat.”
235. *Nă stămină* = *ună siptămină*, cu sincopa vocalei neacc. și reducerea grupului *pt* > *t*.
236. Pron. pers. dat. cu valoare de adj. posesiv.
237. *Dumnidzălu si-nî ț' u-aducă* „Dumnezeu să mi ți-o aducă (mintea, pe care ți-a luat-o).”
238. Pers. 1 cond. prez. de la *vedŭ*, aici cu valoare de conjunctiv. Acest cond. sintetic s-a păstrat numai în aromână și istroromână (cf. și în spaniolă).
239. Pers. 2 imp. negativ de la *nvețŭ*, identică cu a imp. pozitiv, spre deosebire de dacoromână, unde imp. negativ are la pers. 2 o formă omonimă cu inf. scurt.
240. Cf. dr. *urgisito!*
241. *Nu si-aravdă* „nu se (mai) rabdă (= nu mai e de răbdat).”
242. *Vîne sufletu la nare*, „(îmi) veni (= ajunse) sufletul la nas,” adică „nu mai pot suporta.”
243. Vezi nota 23.
244. Pers. 2 imp. de la *vinŭ*; *vin'* pt. *vinu*.
245. Pers. 3 ind. perf. s., de la *potŭ*, aici cu sensul „înving,” construit cu dat.: *l'î-u putu* = literal „i-o putŭ,” adică „îl (o) învinse.”
246. Cf. dr. *să te ia dracu*.
247. *S' ți l' eă zverca* „să-ți iei (= rupi) gîtul.”
248. Cuvînt invariabil (< tc. *ghidî*); termen de reproș (cunoscut și în dr., mai ales în formă repetată: *ghidî-ghidî*).
249. Pers. 2 imp. de la *creptt* „crap,” cu palatalizarea lui *p* > *ch*.
250. Formă fără *a-*; *armânil' i* în majoritatea graiurilor.
251. Pers. 3 sg. ind. prez. de la *alagŭ* „alerg.”
252. Adv. (< alb. *mezî*) „abia.”
253. Pl. neart. al lui *iarbă* (notat și *earbă*), cu palatalizarea lui *b* > *gh*.
254. „Unde” < lat. *ubi*. Lat. *unde* nu s-a păstrat în aromână.
255. Pl. neart. al lui *b(u)luk' e* „grup, mulțime;” cf. dr. *buluc*.
256. Loc. adv. < *de* + *anumirea*; *anumirea*, adv. < *a* + *nŭmire* + *a*; *numire* < lat. *humerus*, cu *e* păstrat după labiale și *n* provenit probabil din prepoziția *in* care precedă frecvent cuvîntul: *in umeru* (sg.).
257. *Ș' lia cărarea* „își ia drumul, o ia la drum.”
258. Pl. neart. al lui *chipru*; și *chipurŭ* cu pl. *chipure*; „clopot.”

259. Pl. art. hot. gen. al lui *calî*; < *cal'ilor*, forma curentă în aromână; aici cu *l'* dispărut.
260. Pl. art. hot. gen. al lui *fumeal'e* „familie;” pt. fonetism cf. nota 10.
261. *Fug'* pt. *fuga*, postverbal de la *fugî*, „plecarea.”
262. Pers. 2 imp. a lui *vedî*.
263. Pl. neart. al lui *hăraie*, cf. D.D.A., „balot, sac mare.”
264. Pl. neart. al lui *numal'u* (*nimal'u*, *nămal'u*, în alte graiuri) < lat. **animalium* (după pl. *animalia*); cf. și dr. *nămaie*.
265. Postverbal de la *ducî*.
266. *Si 'mbroastă aripidina* „se înalță povîrnișul;” *mbroastă*, pers. 3 ind. prez. de la *mi-mbrostu* „mă ridic, mă înalț;” și *mi-mbrustedî*.
267. Pl. art. al lui *bărbatu*, cu *ɣl'* > *sl'*.
268. Pl. neart. al lui *natî* „copil, prunc.”
269. Pers. 3 ind. prez. de la *mi nîrî*, cu palatalizarea lui *m* > *ń*.
270. *Voi gioane 'nveaste Armâne* „voi, brave femei aromâne.”
271. Prep. „pe(ste);” *stri* în alte graiuri.
272. *Bîrnu* în alte graiuri.
273. *Undzescu căpitane* „par (niște) (femei) căpitane.”
274. Derivat al lui *imnu* + *-atic* „mers.”
275. Pl. neart. al lui *tendă*. *Tenda* este „cortul” aromânului păstor, transhumant sau nomad, făcut dintr-o țesătură groasă din păr de capră.
276. Pers. 3 ind. prez. de la (*mi*) *discurmu* „(mă) odihnesc.”
277. *Aușdî corghidî* „bieții bătrîni;” *aușdî*, pl. art. al lui *aușî*; *corghidî*, adj. m. pl. art., sg. *corbu*, cu palatalizarea lui *b* > *gb*.
278. *Maș nergu*, scriere incorectă pt. *ma ș-nergu*; *nergu*, pers. 6 ind. prez. de la *nergu* (*negu*, în alte graiuri) cu palatalizarea lui *m* > *ń* (comp. dr. *merg*); *ș-*, pron. refl. dat. cu valoare de dativ etic; *ma*, adv. „mai,” aici și cu valoare de „cînd, dacă.”
279. Part. de. la *mutrescu* „privesc,” aici cu valoare substantivală, art. hot.; „privirea.”
280. *Tu-așea dit sone oară* „în acea din urmă oară” (literal).
281. Pers. 6 prez. ind. de la *süşchirî* „suspîn.” cu palatalizarea lui *p* > *k'* (comp. dr. *suspîn*); accentuarea *suschîru* este, de asemenea, curentă.

Bibliografie

Capidan, Th., *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932 (Capidan, *Ar.*).

Papahagi, Pericle, *Basme aromâne*, București, 1905 (Papahagi, *Basme*).

Papahagi, Pericle, *Scriitori aromâni din secolul al XVIII-lea*, București, 1909 (Papahagi, *Scr.*).

Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, 1963 (D.D.A.).

COLOFON

Autorul lucrării	MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU
Titlul lucrării	DIALECTUL AROMÂN în CRESTOMAȚIE ROMANICĂ, III, 1
Editura la care a apărut	Editura ACADEMIEI ROMÂNE, BUCUREȘTI, 1968
VARIANTĂ DIGITALIZATĂ DE	Editura Predania/ CP 67, OP 13, București www.predania.ro tehnoredactor/ Remus Brihac concept grafic/ Atelieruldegrafica.ro

PREDANIA